

ISSN: 2181-9416

3-SON, 2026

YURIST AXBOROTNOMASI

ВЕСТНИК ЮРИСТА * LAWYER HERALD

HUQUQIY, IJTIMOY, ILMIY-AMALIY JURNAL

CYBERLENINKA

НАУЧНАЯ ЭЛЕКТРОННАЯ
БИБЛИОТЕКА
eLIBRARY.RU

YURIST AXBOROTNOMASI

3-SON

ВЕСТНИК ЮРИСТА

HOMEP 3

LAWYER HERALD

ISSUE 3

ATANIYAZOV Jasurbek Kurbanbayevich

O'zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti

Jinoiy-huquqiy fanlar kafedrasida dotsenti,

yuridik fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

ORCID: 0000-0003-39-53-3800

E-mail: jasurbekataniyazov91@gmail.com

JINOYAT PROTSESSIDA ISH YURITISHNI ISTISNO QILUVCHI HOLATLAR BO'YICHA O'ZBEKISTON RESPUBLIKASIGA QO'SHNI DAVLATLAR TAJRIBASI

Iqtibos keltirish uchun (для цитирования, for citation): ATANIYAZOV J.K. Jinoiy protsessida ish yuritishni istisno qiluvchi holatlar bo'yicha O'zbekiston Respublikasiga qo'shni davlatlar tajribasi // Yurist axborotnomasi – Вестник юриста – Lawyer herald. № 3 (2026) B. 127-139.

3 (2026) DOI <https://doi.org/10.34920/2181-9416/2026/3-013>

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada jinoiy ishlarini bo'yicha ish yuritishni istisno qiluvchi holatlar institutining nazariy-huquqiy mazmuni, jinoiy-protsessual tizimdagi o'rni hamda inson huquq va erkinliklarini ta'minlashdagi ahamiyati kompleks tarzda tadqiq etilgan. Tahlillar doirasida jinoiy ishini qo'zg'atishni rad etish va tugatish bilan bog'liq protsessual mexanizmlarning huquqiy tabiati, ularning jinoiy-huquqiy javobgarlikdan ozod etuvchi moddiy normalar bilan o'zaro uzviy bog'liqligi ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Muallif tomonidan ish yuritishni istisno qiluvchi holatlarning jinoiy protsessida insonparvarlik tamoyilini ro'yobga chiqarish, asossiz jinoiy ta'qibning oldini olish, shaxsni jinoiy javobgarlikka tortmasdan turib uning ijtimoiy moslashuviga ko'maklashish va qayta jinoiy sodir etish ehtimolini kamaytirishdagi roli asoslab berilgan. Shuningdek, maqolada O'zbekiston Respublikasi qonunchiligi Tojikiston, Qirg'iziston, Qozog'iston va Turkmaniston Respublikalarining jinoiy hamda jinoiy-protsessual qonunchiligi bilan qiyosiy-huquqiy jihatdan tahlil qilinib, ish yuritishni istisno qiluvchi holatlarni qo'llash asoslari, jabrlanuvchi roziligining ahamiyati, yarashuv institutining protsessual xususiyatlari, rehabilitatsiya etiladigan va etilmaydigan asoslarning huquqiy oqibatlari hamda protsessual kafolatlarining o'ziga xos jihatlari yoritilgan. Tahlillar davomida xorijiy olimlarning jinoiy ishini tugatish, jinoiy ta'qibni yakunlash, dispozitiv normalarni qo'llash va protsessual adolatni ta'minlashga oid ilmiy qarashlari tanqidiy tahlil qilinib, milliy qonunchilik nuqtai nazaridan baholangan. Tahlillar natijalariga ko'ra, jinoiy ishlarini bo'yicha ish yuritishni istisno qiluvchi holatlarni tizimlashtirish, rehabilitatsiya institutini takomillashtirish, jabrlanuvchi hamda gumon qilinuvchi huquqlarining protsessual kafolatlarini kuchaytirish, ishni tugatishning huquqiy oqibatlarini aniq belgilash hamda sudga qadar ish yuritishda insonparvarlik va protsessual adolat tamoyillarini mustahkamlashga qaratilgan ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: jinoiy ishini tugatish, ish yuritishni istisno qiluvchi holatlar, jinoiy javobgarlikdan ozod qilish, jinoiy-protsessual qonunchilik, insonparvarlik tamoyili, sudga qadar ish yuritish, rehabilitatsiya, dispozitiv normalar, jabrlanuvchi, protsessual kafolatlar, qiyosiy-huquqiy tahlil, inson huquqlari.

АТАНИЯЗОВ Жасурбек Курбанбаевич

Доцент кафедры уголовно-правовых дисциплин Университета общественной безопасности Республики Узбекистан, доктор философии по юридическим наукам (PhD)
ORCID: 0000-0003-39-53-3800
E-mail: jasurbekataniyazov91@gmail.com

ОПЫТ СОСЕДНИХ С РЕСПУБЛИКОЙ УЗБЕКИСТАН ГОСУДАРСТВ В СФЕРЕ ОБСТОЯТЕЛЬСТВ, ИСКЛЮЧАЮЩИХ ПРОИЗВОДСТВО ПО УГОЛОВНОМУ ДЕЛУ

АННОТАЦИЯ

В данной статье комплексно исследуются теоретико-правовые основы института обстоятельств, исключающих производство по уголовному делу, его место в системе уголовного судопроизводства, а также значение в обеспечении прав и свобод человека. Особое внимание уделено правовой природе процессуальных механизмов отказа в возбуждении уголовного дела и прекращения уголовного производства, а также их взаимосвязи с материально-правовыми нормами, предусматривающими освобождение лица от уголовной ответственности. Автором обоснована роль данного института в реализации принципа гуманизма в уголовном процессе, предупреждении необоснованного уголовного преследования, обеспечении социальной адаптации личности без применения уголовного наказания и снижении риска повторной преступности. В статье проведён сравнительно-правовой анализ уголовного и уголовно-процессуального законодательства Республики Узбекистан, Республики Таджикистан, Кыргызской Республики, Республики Казахстан и Туркменистана, в рамках которого выявлены особенности применения оснований прекращения уголовного дела, значение согласия потерпевшего, специфика института примирения, процессуальные последствия реабилитирующих и нереабилитирующих оснований, а также механизмы обеспечения процессуальных гарантий участников уголовного судопроизводства. Существенное внимание уделено анализу научных подходов зарубежных учёных относительно прекращения уголовного дела, окончания уголовного преследования, применения диспозитивных начал и обеспечения процессуальной справедливости, которые подвергнуты критическому осмыслению с позиции национального законодательства. По результатам исследования сформулированы научно-практические предложения, направленные на совершенствование национального уголовно-процессуального законодательства, систематизацию обстоятельств, исключающих производство по уголовному делу, укрепление процессуальных гарантий прав подозреваемого и потерпевшего, совершенствование института реабилитации, а также усиление принципов гуманизма и процессуальной справедливости на стадии досудебного производства.

Ключевые слова: прекращение уголовного дела, обстоятельства, исключающие производство по делу, освобождение от уголовной ответственности, уголовно-процессуальное законодательство, принцип гуманизма, досудебное производство, реабилитация, диспозитивные нормы, потерпевший, процессуальные гарантии, сравнительно-правовой анализ, права человека.

JASURBEK AtaniyazovAssociate Professor of the Department of "Criminal Law Sciences"
of the University of Public Safety of the Republic of Uzbekistan,

Doctor of Philosophy in Law (PhD)

ORCID: 0000-0003-39-53-3800

E-mail: jasurbekataniyazov91@gmail.com

THE EXPERIENCE OF STATES BORDERING THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN IN THE AREA OF CIRCUMSTANCES PRECLUDING CRIMINAL PROCEEDINGS

ANNOTATION

This article comprehensively examines the theoretical and legal foundations of the institution of circumstances precluding criminal proceedings, its place within the criminal justice system, and its significance in safeguarding human rights and freedoms. Particular attention is devoted to the legal nature of procedural mechanisms related to the refusal to initiate criminal proceedings and the termination of criminal cases, as well as their interrelation with substantive criminal law provisions governing exemption from criminal liability. The study substantiates the role of this institution in implementing the principle of humanism in criminal procedure, preventing unjustified criminal prosecution, promoting the social reintegration of individuals without imposing criminal punishment, and reducing the likelihood of recidivism. The article also provides a comparative legal analysis of the criminal and criminal procedural legislation of the Republic of Uzbekistan, the Republic of Tajikistan, the Kyrgyz Republic, the Republic of Kazakhstan, and Turkmenistan. The research identifies specific features related to the application of grounds for terminating criminal proceedings, the legal significance of victim consent, the procedural characteristics of reconciliation mechanisms, the legal consequences of rehabilitative and non-rehabilitative grounds, and procedural safeguards for participants in criminal proceedings. Furthermore, the article critically evaluates the scholarly views of foreign legal researchers concerning the termination of criminal proceedings, the completion of criminal prosecution, the application of dispositive norms, and the maintenance of procedural justice from the perspective of national legislation. Based on the findings, the study develops scientific and practical proposals aimed at improving national criminal procedural legislation, systematizing circumstances precluding criminal proceedings, strengthening procedural guarantees for suspects and victims, improving the rehabilitation framework, and reinforcing the principles of humanism and procedural justice in pre-trial criminal proceedings.

Keywords: termination of criminal proceedings, circumstances excluding criminal proceedings, exemption from criminal liability, criminal procedural legislation, principle of humanism, pre-trial proceedings, rehabilitation, dispositive norms, victim, procedural guarantees, comparative legal analysis, human right

Barchamizga ma'lumki, dunyoda jinoyat ishlari bo'yicha ish yurituvini yanada insonparvarlashtirish masalalarini tadqiq qilishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Inson huquq va erkinliklarini himoya qilish, shaxslarning jinoyat subyekti sifatida huquqlarini ta'minlash maqsadida qo'shimcha kafolatlarni belgilash, sudga qadar ish yurituvini yanada insonparvarlashtirishga qaratilgan yangi institutlarni joriy etish hamda amaldagilarini kengroq qo'llashga erishish, ayrim jinoyat normalarini dekriminallashtirish, jinoyat sodir etilishining sabablari va shart-sharoitlarini bartaraf etish muhim hisoblanadi. Shuningdek, shaxslarning jinoiy qilmishlari yuzasidan sudga qadar ish yuritishning o'ziga xos jihatlari va bu jarayonda protsessual huquqlarini ta'minlash, shu bilan birga jinoyat kodeksining fuqarolarning qonun oldida tengligi va ayb uchun javobgarlik prinsiplarini ta'minlash yuzasidan ushbu mavzuga alohida e'tibor qaratilishini talab etadi.

Xorijiy qonunchilikning tahlili jinoyat protsessida ish yuritishni istisno qiluvchi holatlarda shaxslarning dispozitiv normalarni qo'llash zarurati, jinoyat ishini tugatishda inson huquq va erkinlarini ta'minlashda xalqaro standartlarni joriy qilish zarurati, jinoyat ishlarini alohida asoslar bo'yicha tugatishni takomillashtirish, rehabilitatsiya etilmaydigan asoslarga ko'ra jinoyat ishini tugatish bo'yicha jabrlanuvchining roziligini olish zarurati, jinoyat ishini prokuror roziligi bilan surishtiruv va dastlabki tergov jarayonida tugatishning protsessual tartibga solish muhimligi, javobgarlikdan ozod qilishning jinoyat-huquqiy va tarbiyaviy ahamiyati yo'nalishlarida tadqiqotlar olib borilayotganligidan dalolat bermoqda. Shu bilan birga mazkur munosabatlarda shaxslarning huquqiy kafolatlarini ta'minlash, ularning jinoiy qilmishlari bo'yicha ish yuritishni rad etish va tugatish institutini tadqiq etish muhim ahamiyat kasb etadi.

Mamlakatimizda inson huquqlari va manfaatlarini oliy darajada ta'minlash, xalqaro huquqning milliy qonunchiligimizga mos jihatlarini implementatsiya qilish va shaxslarni jinoiy javobgarlikka tortmay turib axloqan tuzatish, qayta jinoyat yo'lga kirmasligi, hamda ularning ijtimoiy moslashishiga ko'maklashish borasida keng qamrovli manzilli chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston – 2030" strategiyasini "Atrof-muhitni asrash va "yashil iqtisodiyot" yilida amalga oshirishga oid davlat dasturi to'g'risida"gi Farmonining qonun ustuvorligini ta'minlash, xalq xizmatidagi davlat boshqaruvini tashkil etish ustuvor vazifalar qatorida 87-maqсад sifatida huquqni muhofaza qiluvchi organlarning faoliyatini inson manfaatlari, qadr-qimmatini va huquqlarini himoya qilishga yo'naltirish masalalari, shu jumladan tergov faoliyati ustidan nazoratni elektron shaklda olib borish imkonini beruvchi raqamlashtirilgan tizim yaratish, tergov faoliyati ustidan nazoratni to'liq elektron shaklda olib borish imkonini beruvchi "Elektron jinoiy-huquqiy statistika" yagona axborot tizimining "E-tergov" modulini ishlab chiqish va ushbu tizimni ishga tushirish bilan bog'liq barcha tashkiliy-texnik chora-tadbirlarni amalga oshirish vazifalari belgilangan [1]. Mazkur maqsadga erishish uchun jinoyat va jinoyat-protsessual qonunchiligini takomillashtirish siyosatini izchil davom ettirish, jinoiy ish yuritish tizimiga insonparvarlik tamoyilini keng joriy etish muhim bo'lib, ularning bajarilishi Yangi O'zbekistonning huquqiy davlat sifatida maqomini mustahkamlash, mamlakatimizdagi har bir shaxsning huquq va erkinliklari kafolatlari bo'lib xizmat qiladi.

Ish yuritishni istisno qiluvchi holatlar bo'yicha jinoyat ishini qo'zg'atishni rad etish yoki tugatish – bu avvalo moddiy huquqda javobgarlikdan ozod etuvchi normalarda o'z aksini topganligi sababli, nafaqat protsessual qonunlar, balki jinoiy-huquqiy qonunlar bilan kompleks ravishda tadqiq etish maqsadga muvofiqdir.

Ish yuritishni istisno qiluvchi holatlar bo'yicha jinoyat ishini qo'zg'atishni rad etish yoki tugatishni protsessual huquqiy tartibga solinishi bir qator qonun va qonunosti hujjatlar bilan amalga oshiriladi. Mazkur qonun hujjatlarini iyerarxik tartibda o'rganib chiqish maqsadga muvofiq.

Dastlab bu borada mavjud xalqaro huquqning umume'tirof etilgan normalarini keltirib o'tish lozim.

– Inson huquqlari Umumjahon Deklaratsiyasining 3,10,18-20 va boshqa bir qator normalari bilan insonning eng oliy huquqlari nazarda tutilgan [2].

– BMTning 1979-yildagi Huquqni muhofaza qiluvchi organ xodimlarining axloq kodeksi - qonun va tartibni saqlovchilar bilan bog'liq muayyan ijtimoiy munosabatlar bo'yicha ko'rsatmalar beradi [3].

Shuningdek, xalqaro sudning qabul qilgan bir qator hujjatlariga ko'ra xalqaro jinoyatlarni sodir etgan quyidagi holatlarda javobgarlikdan ozod etilishi lozim:

– jinoyat sodir etgandan so'ng ruhiy kasallikka chalingan va sodir etgan jinoyatining ijtimoiy xavfiligini anglamagan hollarda;

– sodir etgan harakati zaruriy mudofaa, oxirgi zarurat natijasida sodir etgan va jinoyat sodir etilishi natijasida o‘zi va safdoshlari yoki obyektga yetkazilishi mumkin bo‘lgan zararni oldini olgan bo‘lsa;

– Harbiyga bo‘lgan hujumni darhol qaytarish lozim bo‘lgan va bunda keltirilgan zarar oldi olingan zarardan kam bo‘lgan hollarda va hokazo [4].

Xalqaro hujjatlarda ish yuritishni istisno qiluvchi holatlar bo‘yicha jinoyat ishini qo‘zg‘atishni rad etish yoki tugatish bilan bog‘liq mavjud umume’tirof etilgan qoidalar eng avvalo milliy qonunchilikda o‘z ifodasini topishi va tadqiqot natijalari mazkur qoidalarga muvofiq kelishi lozim.

Amaldagi milliy jinoyat-protsessual qonunchiligimizda ish yuritishni istisno qiluvchi holatlar deganda olimlarimiz tomonidan turli xildagi qarashlar ilgari surilgan. Xususan, U.A.Tuxtashevaning fikricha, qilmishda jinoyat-protsessual munosabatlar mavjud bo‘lishini inkor qiladigan yuridik faktlarning mavjudligi jinoyat ishi bo‘yicha ish yuritishni istisno etadi [5, B. 281]. Mazkur fikrlarga qisman qo‘shilgan holda, uning ta‘rifida quyidagi holatlarga e’tibor qaratilmaganligini bildirish joiz, xususan jinoyat ishini tugatishda har doim ham jinoyat-protsessual munosabatlar mavjud bo‘lishini inkor qiladigan holatlar bo‘lmaydi, yarashuv instituti bo‘yicha yoki shaxsning jinoyat ishini tugatishga qarshiligi ishni umumiy tartibda ko‘rib chiqilishiga asos sifatida xizmat qiladi. Bunday vaziyatlarda jinoyat-protsessual munosabatlar mavjud bo‘lishini inkor qiluvchi yuridik faktlar mavjud bo‘lmaydi.

Ish yuritishni istisno qiluvchi holatlar bo‘yicha – “Jinoyat ishini tugatish” tushunchasiga ilmiy nuqtai nazardan yangi ta‘rifni B.Murodovning nomzodlik ishida ta‘rif berib o‘tgan bo‘lib, unga ko‘ra “Jinoyat ishini tugatish – vakolatli mansabdor shaxsning ish bo‘yicha to‘plangan dalillarni baholash orqali yuzaga kelgan vaziyat bo‘yicha qonunda qayd etilgan muayyan asosni qo‘llash uchun barcha holatlar o‘z isbotini topganiga ishonch hosil qilib, jinoyat ishi yurituvini tugatish to‘g‘risida xulosaga kelishi va ishni protsessual qaror yoki ajrim chiqarish orqali bekor qilishdan iborat bo‘lgan yakunlovchi bosqichdir” [6, B.12].

Shunday bo‘lsa-da, B.Murodovning mazkur ta‘rifida “muayyan asos” va “ishni protsessual qaror yoki ajrim chiqarish orqali bekor qilish” degan mavhum tushunchalarning mavjudligi jinoyat ishini tugatish to‘g‘risida qo‘shimcha adabiyotlarga murojaat qilishga sabab bo‘ladi. Yanada aniqroq qilib aytganda, muallifning ta‘rifini o‘quvchi birdaniga idrok etishning imkoni mavjud emas.

Xorijiy olimlarning, xususan Rossiya Federatsiyasida ilmiy izlanishlar olib borgan olimlarning jinoyat-protsessual qonunchiliklariga ko‘ra jinoyat ishini tugatishdan tashqari jinoiy ta‘qibning bekor qilinishi kabi tushunchalarga ta‘riflar berib o‘tganlar.

Xususan, A.A.Rusman [7, B. 12-14] va Ye.A.Xabarovalarning [8, B.18] fikriga ko‘ra “Ish yuritishni istisno qiluvchi holatlar – bu dastlabki tergovni yakunlash shakli bo‘lib, unda surishtiruvchi, tergovchi yoki prokuror ishni sudga yubormasdan jinoyat ishi bo‘yicha ish yuritishni o‘zlarining qarori bilan yakunlaydi. Shuningdek, jinoiy ta‘qibni bekor qilinishi institut sifatida – bu jinoyat sodir etganlikda gumon qilingan yoki ayblanayotgan muayyan shaxsga nisbatan jinoyat ishini tugatish tartibini tartibga soluvchi jinoyat-protsessual normalar tizimi. Jinoiy ta‘qibni tugatish, jinoyat ishini tugatishdan farqli o‘laroq, faqat individual harakatdir. Jinoiy ta‘qibni tugatishda aniq jinoyat sodir etgan gumon qilinuvchi yoki ayblanuvchiga nisbatan qaror qabul qilish bilan yakunlansa, jinoyat ishini tugatishda javobgarlikka tortilgan barcha shaxslardan gumon yoki aybning yechilishi tushunilishi lozim” degan fikrdalar.

A.Rusman va Ye.Xabarovalarning jinoyat ishini tugatish bo‘yicha bergan ta‘riflariga qisman qo‘shilish mumkin, biroq jinoyat ishini tugatishda jinoyat ishi doirasida har doim ham barcha gumon qilinuvchi va ayblanuvchilarga nisbatan ularning aybsizligi e’tirof etilib, jinoyat ishi tugatilmaydi va aksariyat hollarda jinoyat ishi bo‘yicha ma‘lum shaxslarga nisbatan jinoyat ishining bir qismi tugatilishi to‘g‘risida qaror qabul qilinishi kuzatiladi, hamda bu qaror ham protsessual qoidalarga

muvofig jinoiyat ishini tugatilishi bo'yicha asoslarga ko'ra amalga oshiriladi. Shu sababli jinoiyat ishini tugatishning ta'rifini ham uni tadqiq etilishi kabi ikkiga bo'lish maqsadga muvofig deb o'ylaymiz, ya'ni reabilitatsiya etiluvchi asoslarga ko'ra jinoiyat ishini tugatish, hamda ayblilik masalasini hal etmasdan (reabilitatsiya etilmaydigan asoslarga ko'ra) jinoiyat ishini tugatish kabi turlarga bo'lgan holda ta'rif berish maqsadga muvofigdir.

Yuqoridagilardan ma'lum bo'ladiki, ish yuritishni istisno qiluvchi holatlar deganda reabilitatsiya asoslariga ko'ra yoki ayblilik masalasini hal etmay turib jinoiyat ishini qo'zg'atishni rad etish yoki tugatish masalasi tushunilmog'i lozim. Bunda milliy qonunchiligimizda mavjud bo'lmagan, biroq xorijiy davlatlarning jinoiyat-protsessual qonunchiligida mavjud qoidalar hamda tajribalarni tahlil etish va natijasiga ko'ra, ushbu mavjud bo'lmagan asoslardan milliy qonunchiligimizga samarali implementatsiya qilish muhim ahamiyat kasb etadi.

Qo'shni davlatlardan, Tojikiston Respublikasi Jinoiyat kodeksining 11-bobi javobgarlikdan ozod etuvchi normalarni o'z ichiga olgan bo'lib, unda milliy jinoiyat qonunchiligimizga o'xshash bo'lgan javobgarlikdan ozod qiluvchi asoslarni kuzatishimiz mumkin. Farqli jihatlaridan yarashuv to'g'risidagi ishlarda, vaziyat o'zgarishi oqibatida qilmish yoki shaxsning ijtimoiy xavfliligini yo'qotganligi munosabati bilan javobgarlikdan ozod qilishda faqatgina ijtimoiy xavfi katta bo'lmagan va uncha og'ir bo'lmagan jinoiyatlar toifasi uchun qo'llanilishi va javobgarlikka tortish muddatlari bo'yicha muddatlarni belgilanishida tafovutlar mavjud [9].

Tojikiston Respublikasi JPKning 3-bobi jinoiyat ishlari bo'yicha ish yuritishni rad etish va tugatish uchun asoslar deb nomlangan bo'lib, tafovutlardan dastlabkisi bu – bobning nomlanishi hisoblanadi. Shuningdek, Tojikiston Respublikasi jinoiyat-protsessual qonunchiligiga ko'ra ayblov xususiy, xususiy-ommaviy va ommaviy turlarga bo'linadi, hamda ayblovning xususiy va xususiy-ommaviy turlariga kiruvchi jinoiyat bo'yicha faqatgina jabrlanuvchi yoki uning qonuniy vakili tomonidan berilgan ariza asosida jinoiyat ishi qo'zg'atilishi mumkin. Shu bilan birga JPKning 25-moddasida jabrlanuvchining jinoiy ta'qibda ishtirok etish huquqi alohida norma sifatida qayd etilgan bo'lib, unga ko'ra jabrlanuvchi, uning qonuniy vakili yoki vakili mazkur jarayonda qatnashish huquqi mavjudligi va jinoiyat ishining har qanday bosqichida ayblovdan voz kechishi mumkinligi mustahkamlangan.

Tojikiston Respublikasi JPKning 27-moddasida jinoiyat ishi yuritilishini istisno qiluvchi holatlar nazarda tutilgan va ushbu asoslarda vafot etgan shaxsning biror-bir maqomda bo'lishidan qat'iy nazar unga nisbatan yuritilayotgan ish tugatilishi lozim, bunda uning aybsizligini isbotlash va yangi ochilgan holatlar bilan bog'liq vaziyatlarda qo'llanilmasligi, sudlarning aynan shu ayblov bo'yicha chiqargan hukmi, jinoiyat ishini tugatish bo'yicha chiqargan ajrimi va qarori ishni tugatishga asos bo'lib xizmat qilishi belgilangan.

Shuningdek, ushbu JPKning 28-moddasida ish yuritilishi rad etilishi yoki tugatilishi mumkin bo'lgan asoslar keltirilib, unda Tojikiston Respublikasi jinoiyat qonunida nazarda tutilgan javobgarlikdan ozod qiluvchi moddiy normalarning protsessual tartibi ko'rsatilgan. Milliy qonunchiligimiz bilan asosiy farqli jihatlar shundan iboratki, gumon qilinuvchi va ayblanuvchining unga nisbatan ushbu asoslarga ko'ra ish yuritilishi rad etilishi yoki tugatishiga qarshilik qilgan hollarda ish umumiy tartibda olib borilishi, shu bilan birga 29-moddaning 3-bandida ish yuritilishi rad etilishi yoki tugatishidan oldin mazkur shaxsga qabul qilinayotgan qaror asosi va qarordan norozi bo'lgan hollarda shikoyat qilish huquqi mavjudligi tushuntirilishi belgilab qo'yilgan. Mazkur javobgarlikdan ozod qiluvchi asoslarni (hatto yarashuvni ham) nafaqat sud, sudya va prokuror, balki prokurorning roziligi bilan surishtiruvchi va tergovchilar ham qo'llashi mumkinligi asosiy tafovutlardan sanaladi. Tojikiston Respublikasi JPKning rahbariy qoidalarida ham milliy protsessual qonunchiligimizdagi kabi muammolar mavjud, xususan davlatning JPK 26-moddasida jinoiy ta'qibni amalga oshirish majburiyati mavjud bo'lib, unda prokuror, tergovchi, surishtiruvchi o'z vakolatlari

doirasida jinoyat aniqlangan har bir holat bo'yicha jinoyat ishi qo'zg'atish majburiyati aks ettirilgan [10].

Qo'shni **Qirg'iziston Respublikasi** jinoyat qonuniga ko'ra javobgarlikdan ozod etishning faqatgina 4 turi mavjud, ular Qirg'iziston JKning 59-62-moddalarida o'z aksini topgan bo'lib, qonunchiligimizda nazarda tutilgan javobgarlikdan ozod etishdan quyidagi jihatlari bilan farqlanadi. Ya'ni qilmishning dekriminallashtirilishi, yarashuv to'g'risidagi ishlar qisman ro'yxat asosida va barcha ijtimoiy xavfi katta bo'lmagan va uncha og'ir bo'lmagan jinoyatlar uchun qo'llanilishi, guruh tarkibida jinoyat sodir etgan shaxslarning yarashuv tartibida javobgarlikdan ozod etilmasligi, immunitetga ega bo'lgan shaxsga nisbatan jinoiy ish qo'zg'atilgan bo'lsa va u immunitet mavjudligi sababli to'xtatilgan bo'lsa, unda da'vo muddati to'xtatilishi kabi qoidalar shaxsni javobgarlikdan ozod qiluvchi asoslarda mustahkamlangan [11].

Mazkur moddiy asoslarni qo'llash tartibini o'zida aks etuvchi Qirg'iziston Respublikasi JPKda milliy jinoiy-protsessual qonunchiligimiz bilan quyidagi tafovutlar mavjudligi aniqlandi.

Jumladan, jinoiy ta'qibning xususiy-ommaviy va ommaviy ayblov turlariga bo'linishi, hamda xususiy-ommaviy ayblov turlariga ijtimoiy xavfi katta bo'lmagan va uncha og'ir bo'lmagan jinoyat turlari kiritilganligi, mazkur ayblov turida faqatgina jabrlanuvchi yoki vakilining arizasi asosida jinoyat ishi qo'zg'atilishi;

- nafaqat prokuror, balki tergovchi ham jabrlanuvchi o'z ahvoldaligi yoki boshqa sababga ko'ra o'z huquqini himoya qila olmaydi deb topsa, jabrlanuvchining arizasi bo'lmagan hollarda ham jinoyat ishi qo'zg'atishi mumkinligi;

- prinsiplar qatorida tergovchi, prokurorni jinoyat ishini qo'zg'atish emas, balki jinoyat belgilari aniqlangan har bir holatda jinoyat sodir etganlikda ayblanayotgan shaxsni aniqlash choralarini ko'rishi;

- jabrlanuvchining jinoiy ta'qibda ishtirok etish huquqi alohida norma sifatida qayd etilgan va jinoyat ishining har qanday bosqichida ayblovdan voz kechishi mumkinligi mustahkamlangan;

- jinoyat ishlarining yurituvini istisno qiluvchi norma yaxlit bitta moddada keltirilganligi;

- qilmishning jinoiylikni istisno qiluvchi, dekriminallashtirish va jinoyat sodir etishdan ixtiyoriy qaytgan holatlarning ish yuritishni tugatish asoslarida mavjudligi;

- vafot etgan shaxsning biror-bir maqomda bo'lishidan qat'iy nazar unga nisbatan yuritilayotgan ish tugatilishi;

- ish yuritish davomida xususiy-ommaviy ayblov turi bo'yicha jabrlanuvchi da'vosidan ixtiyoriy qaytganda ish tugatilishi;

- prokurorning ayblovdan voz kechishi natijasida ish tugatilishi;

- jinoyat protsessi ishtirokchilari o'rtasida o'zaro yarashuvga erishish uchun mediatorlar yordami bilan hal qilishning ixtiyoriy tartibi mavjudligi;

- guruh tarkibida yoki jinoiy uyushma manfaatlarini ko'zlab sodir etilgan xususiy-ommaviy ayblov jinoyat turlari bo'yicha jabrlanuvchi arzidan voz kechgan taqdirda ham tugatilishiga yo'l qo'yilmasligi;

- normada aynan qaysi asoslarning rehabilitatsiyaga tegishli ekanligi alohida qayd etilishi kabi jihatlari qonunchiligimizdan farqlanadi [12].

Qozog'iston Respublikasi jinoyat qonunchiligida shaxsni javobgarlikdan ozod qilishni 65-71-moddalar nazarda tutgan. Qozog'iston Respublikasi JKda jinoiy huquqbuzarlik tushunchasi mavjud bo'lib, unga ko'ra jinoiy huquqbuzarlik – bu katta ijtimoiy xavf tug'dirmaydigan, sodir etganlik uchun jarima, axloq tuzatish ishlari, jamoat ishlariga jalb qilish, qamoq, chet el fuqarosini Qozog'iston Respublikasidan chiqarib yuborish shaklida jazolanadigan harakat yoki harakatsizlikni nazarda tutadi (10-modda).

Qozog'iston Respublikasi JKning 65-moddasida shaxs jinoiy huquqbuzarlik sodir etgan yoki

toifasidan qat'iy nazar birinchi marta jinoyat sodir etgan bo'lsa, yetkazilgan zararni qoplagan, aybiga iqror bo'lgan, jinoyatni ochilishida faol ishtirok etgan bo'lsa jinoyatchi shaxsini hisobga olgan holda javobgarlikdan ozod etilishi, biroq mazkur asosi terroristik, ekstremistik jinoyatlar, guruh tarkibida, voyaga yetmaganlarga nisbatan jinsiy zo'rovonlik, shaxsga qarshi og'ir va o'ta og'ir jinoyatlarni sodir etgan shaxslarga nisbatan qo'llanilmasligi belgilangan. Shu bilan birga yuqoridagi javobgarlikdan ozod qilish asosida korrupsiyaga oid jinoyatlar bo'yicha faqat sud tomonidan amalga oshirilishi belgilangan.

Qozog'iston Respublikasi JKda bir qancha milliy qonunchiligimiz bilan tafovutlanuvchi asoslar mavjud, ya'ni ular: zaruriy mudofaa chegarasidan qo'rquv va aralashuv orqali chetga chiqqan shaxsni javobgarlikdan ozod qilishni alohida turi mavjudligi (66-modda), protsessual kelishuv shartlarini bajargan shaxsni javobgarlikdan ozod qilinishi (67-modda), yarashuv to'g'risidagi ishlar, jinoiy huquqbuzarliklar, ijtimoiy xavfi katta bo'lmagan va uncha og'ir bo'lmagan jinoyatlar uchun qo'llanilishi, mediatsiya tartibida yoki mustaqil ravishda jabrlanuvchi bilan yarashgan hollarda javobgarlikdan ozod qilinishi (68-modda), ba'zi belgilangan toifadagi shaxslar (yosh bolali ayollar, homilador ayollar, voyaga yetmaganlar, 58 yosh va undan oshgan ayollar, 63 yosh va undan oshgan erkaklar va hatto yosh bollari yolg'iz qarovchisi bo'lgan erkaklar ham) birinchi marotaba og'ir jinoyat sodir etgan hollarda agar jabrlanuvchini o'limiga va og'ir jarohat olishiga sabab bo'lmagan hollarda yetkazilgan zarar o'rni qoplangan va jabrlanuvchi bilan yarashgan bo'lsa javobgarlikdan ozod qilinishi (68-modda 2-qismi), yarashuvda jabrlanuvchi tomon davlat va jamiyat manfaatlari bo'lgan hollarda yetkazilgan zarar o'rni qoplanishi va qilmishdan pushaymonlik holati javobgarlikdan ozod qilish sharti hisoblanishi (68-modda 3-qismi), yarashuv yuqoridagi toifadagi shaxslarga va muqaddam yarashuv bilan javobgarlikdan ozod qilingan hamda javobgarlikka tortish muddatlarida qayta jinoyat sodir etgan shaxslarga nisbatan qo'llanilmasligi mustahkamlangan (68-modda 4-qismi).

Shuningdek, javobgarlikdan ozod etilishning "shaxsiy kafillik" turi mavjudligi (69-modda), shaxs ijtimoiy xavflilik xususiyatini yo'qotganligi munosabati bilan toifasidan qat'iy nazar va faqatgina jinoiy huquqbuzarlik va ijtimoiy xavfi katta bo'lmagan va uncha og'ir bo'lmagan jinoyatlarning ijtimoiy xavfliligi yo'qotilganligi munosabati bilan sud tomonidan javobgarlikdan ozod etilishi mumkinligi (70-modda), umumiy javobgarlik muddatlari har bir toifa jinoyatlar uchun alohida belgilanganligi Qozog'iston Respublikasi jinoyat qonunining o'ziga xosligidir [13].

Yuqorida nazarda tutilgan javobgarlikdan ozod qiluvchi normalarning protsessual tartibi Qozog'iston Respublikasi JPKning 32-33, 35-36-moddalarida nazarda tutilgan bo'lib, unga ko'ra mamlakatimiz jinoyat protsessual qonunchiligida nazarda tutilmagan quyidagi jihatlar mavjud. Jumladan:

prinsiplar qatorida tergovchi, prokurorni jinoyat ishini qo'zg'atish majburiyati yo'qligi, aksincha har bir jinoyat hodisasi va jinoyat sodir etgan shaxsni aniqlash va jabrlanuvchiga yetkazilgan zararni qoplash choralarini ko'rish prinsipi mavjudligi;

– jinoyat toifalarining xususiy, xususiy-ommaviy va ommaviy ayblov turlariga bo'linishi;

– xususiy, xususiy-ommaviy ayblov turida faqatgina jabrlanuvchi yoki vakilining arizasi asosida jinoyat ishi qo'zg'atilishi;

– normaning alohida qismida kechiktirib bo'lmas tergov harakatlarini o'tkazish zarurati tufayli qo'zg'atilgan jinoyat ishlari jabrlanuvchining arizasi bo'lmagan hollarda 3 sutka ichida tugatilishi belgilangan;

– jinoyat ishlarining yurituvini istisno qiluvchi norma yaxlit bitta moddada (ish yuritishni istisno qiluvchi holatlar) keltirilganligi;

– xususiy, xususiy-ommaviy ayblov turiga kiruvchi jinoyatlar bo'yicha jabrlanuvchining da'vodan voz kechishi jinoyat ishini tugatishga asos bo'lishi;

– qilmishning dekriminalizatsiya qilinishi yoki Konstitutsiyaviy sud tomonidan kvalifikatsiyaga ta'sir qiluvchi jinoyat qonunni konstitutsiyaga zid deb topilishi ish yuritishni tugatish asoslarida mavjudligi;

– immunitetga ega bo'lgan shaxsni javobgarlikka tortish to'g'risidagi so'rovni rad etilganda ish tugatilishi;

– vafot etgan shaxsning biror bir maqomda bo'lishidan qat'iy nazar unga nisbatan yuritilayotgan ish tugatilishi mumkinligi, bunda vafot etganni reabilitatsiya qilish va qonunga xilof ravishda o'zlashtirilgan mol-mulkni musodara qilish bilan bog'liq holatlarda yo'l qo'yilmasligi;

– qolgan barcha JKda nazarda tutilgan javobgarlikdan ozod qilish asoslari bitta bandda ko'zda tutilganligi;

– jinoyat sodir etish yoshiga yetmagan shaxsning yoki ruhiy nosog'lomlikni istisno qiluvchi aqlan ortda qolgan shaxsni javobgarlikdan ozod qilishda jinoyat tarkibi mavjud emasligi asosi bilan ish tugatilishi;

– jinoiy ta'qibni amalga oshiruvchi organ sudga qadar har qanday bosqichda jinoyat ishini tugatish haqida qaror chiqarishi mumkinligi;

– davlat ayblovchisi va sud ish yuritishni istisno qiluvchi asoslardan biri aniqlangan har bir holda jinoyat ishini tugatish majburiyati mavjudligi;

– gumon qilinuvchi, ayblanuvchi va sudlanuvchiga jinoyat ishini tugatish qarorining barcha huquqiy oqibatlari va unga e'tiroz qilish huquqi tushuntirish majburiyati mavjudligi;

– jabrlanuvchi yoki uning qonuniy vakiliga jinoyat ishi tugatilganligi to'g'risida xabar beriladi va mazkur qaror ustidan prokuror yoki sudga murojaat qilish huquqining mavjudligi;

– ayblanuvchi yoki jabrlanuvchi qarshilik bildirishi shaxsiy kafillik bilan javobgarlikdan ozod qilishni istisno etishi asosiy farqlanuvchi jihatlar sirasiga kiradi [14].

Turkmaniston Respublikasi JKning 10-bob 70-74-moddalarida shaxsni javobgarlikdan ozod qiluvchi normalar keltirilgan bo'lib, unga ko'ra jinoyatdan ixtiyoriy qaytish javobgarlikdan ozod qilish asosi sifatida qayd etilgan bo'lib, bunda jinoiy guruh tarkibida ixtiyoriy qaytishda o'ziga xos jihatlar aks etgan, shuningdek shaxsning amalda pushaymonligi munosabati bilan javobgarlikdan ozod qilinishida jabrlanuvchining da'vosi bo'lmasligi lozimligini taqozo etishi va ba'zi toifadagi shaxslarga tatbiq etilmasligi bilan o'ziga xoslikni aks etadi. Kodeksning 72-moddasiga ko'ra, faqatgina maxsus qismning 3 ta moddasida nazarda tutilgan jinoyatni birinchi marta sodir etgan shaxs jabrlanuvchi bilan yarasha yarashuvga asosan javobgarlikdan ozod etilishi mumkinligi nazarda tutilgan. Mazkur kodeksning 73-moddasida birinchi marta ijtimoiy xavfi katta bo'lmagan va uncha og'ir bo'lmagan jinoyatni sodir etgan shaxs ijtimoiy xavfiligini yo'qotganlik uchun javobgarlikdan ozod etilishi mumkin. 74-moddada javobgarlikka tortish muddatlarini hisoblashda va muddatlarning uzilishi masalalarida milliy qonunchiligimizdan farqlanuvchi jihatlari mavjud [15].

Mazkur moddiy normalarning protsessual tartibi Turkmaniston Respublikasi JPKning 3-bob 31 va 33-moddalarida aks etgan bo'lib, unga ko'ra rahbariy prinsiplar orasida jinoyat ishini qo'zg'atish majburiyati mavjud emasligini, shu bilan birga har bir jinoyat hodisasi va jinoyat sodir etgan shaxsni aniqlash va jabrlanuvchiga yetkazilgan zararni qoplash choralarini ko'rish majburiyati mavjudligini qayd etish lozim.

Kodeksning 31-moddasida jinoiy ta'qibni istisno qiluvchi holatlar aks etgan bo'lib, unga ko'ra jinoyat hodisasi yuz bermaganligi, jinoyat tarkibi mavjud emasligi va boshqa javobgarlikdan ozod qiluvchi asoslar yaxlit bitta normada aks ettirilgan, hamda ko'p jihatlari milliy protsessual qonunchiligimizdagi jinoyat ishini tugatish asoslariga o'xshash bo'lib, quyidagi jihatlar bilan farq qiladi. Xususan, vafot etgan shaxsning biror bir maqomda bo'lishidan qat'iy nazar unga nisbatan yuritilayotgan ish tugatilishi mumkinligi, bunda vafot etganning reabilitatsiya qilish va yangi holatlarni tergov qilish bilan bog'liq vaziyatlarda yo'l qo'yilmasligi lozimligi, 33-moddada davlat

ayblovchisi ijtimoiy xavfi katta bo'lmagan va uncha og'ir bo'lmagan jinoyat ishlari bo'yicha ayblovdan voz kechgan taqdirda jabrlanuvchi bilan yarashuvga erishilgan taqdirda mansabdorlar tomonidan jinoyat ishini tugatish to'g'risida qaror chiqarish majburiyati mavjudligi Turkmaniston jinoyat protsessual qoidalarini o'ziga hosligi hisoblanadi [14].

Jinoyat ishlari bo'yicha ish yuritishni istisno qiluvchi holatlar hamda jinoyat ishini tugatish institutining huquqiy tabiati yuzasidan huquqshunoslik fanida yagona yondashuv shakllanmagan bo'lib, bu masala hozirga qadar keskin ilmiy bahs-munozara obyektiga bo'lib qolmoqda. Xususan, L.V.Golovko jinoiy ta'qibga muqobil mexanizmlar nazariyasini asoslar ekan, jinoyat ishini tugatishni davlatning jazolash funksiyasidan qisman voz kechish shakli sifatida baholaydi va uni protsessual differentsiatsiyaning muhim vositasi deb hisoblaydi va har qanday jinoiy-huquqiy nizoni sud muhokamasi orqali hal qilish davlat va jamiyat manfaatlariga hamisha ham mos kelmaydi, shu sababli javobgarlikdan ozod qilish va ishni tugatish institutlari jinoyat protsessi iqtisodini ta'minlashga xizmat qiladi, deya ta'kidlaydi [16, B.126]. Uning fikrlari ma'lum darajada asosli, chunki haqiqatdan ham ijtimoiy xavfi katta bo'lmagan va uncha og'ir bo'lmagan jinoyatlar bo'yicha protsessual resurslarni tejash muhim ahamiyat kasb etadi. Biroq mazkur yondashuvni mutlaqlashtirish inson huquqlari nuqtai nazaridan muayyan xavflarni keltirib chiqaradi. Zero, O'zbekiston sharoitida reabilitatsiya etilmaydigan asoslarga ko'ra ish tugatilganda shaxsning keyingi ijtimoiy maqomi, ishchanlik obro'si va huquqiy manfaatlariga ta'sir qiluvchi holatlar saqlanib qolishi mumkin. Shu bois, bizningcha, ishni tugatish faqat "protsessual tejamkorlik" nuqtai nazaridan baholanmasdan, shaxsning jinoiy-huquqiy siyosatdan ko'zlangan maqsadini uni jinoiy jazoga tortmasdan turib erishish huquqi bilan muvozanatlashtirilishi lozim.

Bu borada N.M.Peretyatko va A.E.Fedyunin tomonidan ilgari surilgan qarashlar alohida e'tiborga loyiqdir. Ularning fikricha, jinoyat ishini tugatish o'z mohiyatiga ko'ra ishning mazmunan hal qilinishiga yaqin huquqiy oqibatlarni yuzaga keltirganligi sababli, mazkur vakolatni faqat sud amalga oshirishi maqsadga muvofiqdir. Olimlar tergov bosqichida ishni tugatish instituti muayyan holatlarda shaxs huquqlariga zarar yetkazishi mumkinligini ta'kidlab, uning konstitutsiyaviy adolat prinsipiga muvofiqligini qayta ko'rib chiqish zarurligini ilgari suradilar [17, B.42-47]. Ushbu nuqtai nazar nazariy jihatdan asosli bo'lsa-da, mazkur fikrga qisman qo'shilamiz. Chunki mamlakatimizda barcha ishlarni hatto reabilitatsiya etilmaydigan asoslar bo'yicha ham sud muhokamasiga olib chiqish protsessual yuklamani sun'iy ravishda oshirishi mumkin. Shu nuqtai nazardan, prokuror nazorati ostida surishtiruvchi va tergovchiga ayrim toifadagi ishlar bo'yicha ishni tugatish vakolatini saqlab qolish maqsadga muvofiq, ammo bunda shaxsning e'tiroz bildirish huquqi va qaror ustidan sud nazorati kafolatlanishi shart, deb hisoblaymiz.

Jinoyat ishini tugatishning huquqiy tabiatiga nisbatan boshqa bir yondashuvni A.A.Gadjieva hamda K.S.Karaev ilgari surib, jinoyat ishini tugatish va jinoiy ta'qibni tugatishni nisbatan mustaqil, biroq o'zaro bog'liq institutlar sifatida baholaydilar. Ularning fikricha, mazkur institutlar o'rtasidagi farqlarning aniq belgilanmaganligi huquqni qo'llash amaliyotida statistik "sun'iy samaradorlik" holatlarini keltirib chiqaradi [18, B. 115-120]. Mazkur qarash asosli hisoblanadi, chunki huquqni qo'llash amaliyotida ayrim holatlarda ish tugatilishi statistik ko'rsatkichlarni yaxshilash vositasi sifatida qo'llanishi ehtimoli mavjud. Biroq bizningcha, yurtimiz sharoitida mazkur muammoning yechimi vakolatlarni cheklashda emas, balki raqamlashtirilgan prokuror nazorati va "E-tergov" tizimi orqali protsessual qarorlarning shaffofligini ta'minlashda namoyon bo'ladi. Chunki raqamlashtirilgan nazorat inson omili bilan bog'liq subyektiv xavflarni kamaytiradi hamda qaror qabul qilish jarayonini xolis baholash imkonini yaratadi.

Reabilitatsiya etilmaydigan asoslarga ko'ra jinoyat ishini tugatishda shaxsning roziligi masalasida ham olimlar o'rtasida jiddiy munozaralar mavjud. G.N.Kucherov jinoyat ishini tugatishning dispoziitiv asoslarini tahlil qilar ekan, ishni tugatish jarayonida ishtirokchining huquqiy

pozitsiyasi mustaqil ahamiyatga ega bo'lishi kerakligini ta'kidlaydi. Uning fikricha, ayblanuvchi yoki gumon qilinuvchining roziligi faqat formal talab emas, balki protsessual adolatning tarkibiy qismi hisoblanadi [19, B.25-35]. Biz mazkur yondashuvni to'liq qo'llab-quvvatlaymiz, chunki mamlakatimizda amalda rehabilitatsiya etilmaydigan asoslarga ko'ra ish tugatilishi shaxs tomonidan aybdorlikni bilvosita tan olish sifatida qabul qilinishi mumkin. Bu esa ayrim holatlarda insonning sha'ni va qadr-qimmatiga ta'sir ko'rsatishi ehtimolini saqlab qoladi. Shu bois, milliy JPKda gumon qilinuvchi yoki ayblanuvchining bunday qarorga qarshi chiqish huquqini aniq protsessual mexanizm sifatida mustahkamlash zarur, deb hisoblaymiz.

Shu bilan birga, yarashuv va zararni qoplash asosida ishni tugatish institutiga nisbatan A.Grinenko [20, B.816], D.Ivanov [21, B.33-38] va Y.Kleshchina [22, B.17-22] tomonidan ilgari surilgan yondashuvga ko'ra, jinoyat ishini tugatishning asosiy sharti sifatida yetkazilgan zararning haqiqatan ham bartaraf etilganligi ishonchli isbotlanishi lozim. Olimlar jabrlanuvchining ko'rsatmalari, yarashuvning ixtiyoriyligi va zararning real qoplanganligini aniqlash tergovchining majburiyati hisoblanishini ta'kidlaydilar. Mazkur fikrlar asosli, chunki ba'zan formal yarashuv ortida protsessual bosim yoki ijtimoiy ta'sir ehtimoli saqlanib qolishi mumkin. Shu sababli, yarashuv asosida ishni tugatishda jabrlanuvchining haqiqiy irodasini tekshirishning alohida protsessual standartini joriy qilish maqsadga muvofiqdir.

Yuqoridagi ilmiy qarashlar tahlili shuni ko'rsatadiki, jinoyat ishlari bo'yicha ish yuritishni istisno qiluvchi holatlar institutini faqat jazoni liberallashtirish vositasi sifatida baholash yetarli emas. Bizningcha, mazkur institut inson huquqlari, jabrlanuvchi manfaatlari, protsessual adolat va davlatning jinoyatchilikka qarshi siyosati o'rtasidagi muvozanatni ta'minlovchi kompleks huquqiy mexanizm sifatida takomillashtirilishi lozim. Buning uchun ishni tugatish asoslarini aniq tizimlashtirish, shaxs roziligini protsessual kafolat darajasiga olib chiqish, prokuror nazoratining raqamli shakllarini kengaytirish va rehabilitatsiya etilmaydigan asoslarning huquqiy oqibatlarini qayta ko'rib chiqish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Ish yuritishni istisno qiluvchi holatlar bo'yicha jinoyat ishi qo'zg'atishni rad etish va tugatish institutining ijtimoiy zaruriyati masalasi bu davlat va jamiyatning diqqat masalasida turgan dolzarb mavzulardan ekanligini tasdiqlaydi. O'zbekiston Respublikasi IIV Tergov Departamentining 18/2509-sonli xatiga ilova qilingan 2017-2025-yillarda Departament va uning quyi tergov bo'linmalari tomonidan tugatilgan jinoyat ishlari bo'yicha ma'lumotiga ko'ra, 2017-yilda butun tizim tomonidan tugatilgan ishlar soni 1 975 ta, 2018-yilda 2 152 ta, 2019-yilda 2 753 tani tashkil etgan, mazkur ko'rsatkich 2021-yilda 4 378 tani, 2022-yilda 4 643 tani, 2023-yilda 5 691 tani, 2024-yilda 6 611 tani, 2025-yilda esa 6 976 tani tashkil etgan [23].

Yuqoridagi statistik ma'lumotlar tahlili shuni asoslamoqdaki, haqiqatan ham huquqni qo'llash amaliyoti tomonidan ish yuritishni istisno qiluvchi holatlar bo'yicha qaror qabul qilish holatlari yildan-yilga ortib bormoqda. Shu bilan birga mazkur asoslarni qo'llash bilan bog'liq huquqiy va amaliy muammolar mavjudligi ham ushbu asoslarni qo'llashda fuqarolarning qonun bilan qo'riqlanadigan huquq va manfaatlariga zarar yetkazishi mumkinligi sohada keng qamrovli tadqiqotlarni amalga oshirish lozimligini asoslaydi.

Albatta ushbu statistik ma'lumotlar faqatgina tugatilgan jinoyat ishlar yuzasidan olingan raqamlar, ya'ni ayblilik masalasini hal etmasdan turib jinoyat ishi qo'zg'atish rad etilgan ko'rsatkichlar bundan ham yuqorini tashkil etishi tabiiydir. Ushbu ko'rsatkichlar mazkur yo'nalishda ishlar jadal sur'atlarda o'sib borayotganligini, shaxslarning dispozitiv huquqlariga keng imkoniyat berilayotganligini va uni mamlakatimizda harbiy xizmatchilarga nisbatan kengroq qo'llanilishi zarurati bu borada tadqiqot ishlari olib borilishi lozimligini ko'rsatadi.

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, jinoyat ishlari bo'yicha ish yuritishni istisno qiluvchi holatlar instituti nafaqat jinoyat-protsessual munosabatlarni tartibga soluvchi muhim huquqiy mexanizm, balki shaxs

huquq va erkinliklarini himoya qilish, asossiz jinoiy ta'qibning oldini olish hamda sudga qadar ish yuritishni insonparvarlashtirishning samarali vositasi sifatida namoyon bo'ladi. Mazkur institutning mohiyati jinoyat ishini qo'zg'atishni rad etish yoki tugatish orqali davlatning jinoiy-huquqiy siyosatini faqatgina zarur holatlarda qo'llash, jinoyat sodir etgan shaxsga nisbatan huquqiy ta'sir choralari individuallashtirish hamda uning ijtimoiy moslashuviga ko'maklashishdan iboratligini ko'rsatmoqda. Shu jihatdan mazkur institutni jinoyat huquqida nazarda tutilgan javobgarlikdan ozod qiluvchi moddiy normalar bilan uzviy bog'liq holda kompleks tadqiq etish zarurligi asoslandi.

Xulosa qilib aytganda, jinoyat ishlari bo'yicha ish yuritishni istisno qiluvchi holatlar instituti jinoyat-protsessual huquqning muhim tarkibiy qismi bo'lib, u shaxsning huquq va erkinliklarini himoya qilish, asossiz jinoiy ta'qibning oldini olish, sudga qadar ish yuritish jarayonini insonparvarlashtirish hamda jinoyat-huquqiy ta'sir choralari individuallashtirishga xizmat qilishi aniqlandi. Tahlillar natijalari mazkur institutni faqatgina protsessual mexanizm sifatida emas, balki jinoyat huquqida nazarda tutilgan javobgarlikdan ozod qiluvchi moddiy-huquqiy normalar bilan uzviy bog'liq bo'lgan kompleks huquqiy institut sifatida baholash zarurligini ko'rsatdi. Bu esa jinoyat ishini qo'zg'atishni rad etish va tugatish masalalarini hal qilishda moddiy va protsessual huquq normalarining o'zaro muvofiqligini ta'minlash muhim ahamiyat kasb etishini anglatadi.

Tahlillar doirasida amalga oshirilgan qiyosiy-huquqiy tahlillar qo'shni davlatlar qonunchiligida ish yuritishni istisno qiluvchi holatlarni qo'llashning inson huquqlari ustuvorligi, dispozitivlik, protsessual adolat va rehabilitatsiya kafolatlarini ta'minlashga qaratilgan o'ziga xos yondashuvlari mavjudligini ko'rsatdi. Xususan, jabrlanuvchining protsessual pozitsiyasini hisobga olish, gumon qilinuvchi va ayblanuvchining jinoyat ishini tugatishga e'tiroz bildirish huquqini ta'minlash, mediativ usullarni qo'llash, jinoyat ishini tugatishning huquqiy oqibatlarini tushuntirish hamda qaysi asoslar rehabilitatsiyaga olib kelishini aniq belgilash kabi huquqiy mexanizmlar jinoyat protsessida insonparvarlik tamoyilini kuchaytirishga xizmat qilishi asoslandi.

Shu bilan birga, milliy jinoyat-protsessual qonunchilikni takomillashtirish nuqtai nazaridan ish yuritishni istisno qiluvchi holatlarni tizimlashtirish, ularni yagona protsessual normalar doirasida aniq va izchil tartibga solish, rehabilitatsiya qilinadigan va rehabilitatsiya qilinmaydigan asoslarni aniq ajratish, jabrlanuvchi roziligini talab qiluvchi holatlarni kengaytirish hamda jinoyat ishini sudga qadar bosqichda tugatishning aniq protsessual tartibini belgilash maqsadga muvofiqligi ilmiy jihatdan asoslandi. Bundan tashqari, surishtiruvchi va tergovchilarning prokuror roziligi asosida javobgarlikdan ozod qiluvchi asoslarni qo'llash vakolatlarini aniqlashtirish, gumon qilinuvchiga qabul qilinayotgan qarorning huquqiy oqibatlarini tushuntirish majburiyatini mustahkamlash hamda jabrlanuvchining huquq va qonuniy manfaatlarini samarali himoya qilishga qaratilgan protsessual kafolatlarni kuchaytirish zarurligi belgilandi.

Umuman olganda, jinoyat ishlari bo'yicha ish yuritishni istisno qiluvchi holatlar institutini xalqaro standartlar va ilg'or xorijiy tajriba asosida takomillashtirish Yangi O'zbekiston sharoitida inson qadr-qimmati, huquq va erkinliklarini ta'minlash, jinoyat protsessida davlat va shaxs manfaatlarini o'rtasida muvozanatni saqlash, shuningdek sudga qadar ish yuritish samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Mazkur sohada qonunchilikni yanada takomillashtirish esa jinoyat-protsessual munosabatlarning adolat, qonuniylik va insonparvarlik prinsiplari asosida rivojlanishini ta'minlashning muhim huquqiy kafolati bo'lib xizmat qiladi.

IQTIBOSLAR/CHOCKI/REFERENCES:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni // "O'zbekiston – 2030 strategiyasini "Atrof-muhitni asrash va "yashil iqtisodiyot" yilida amalga oshirishga oid davlat dasturi to'g'risida. 30.01.2025 yildagi PF-16-son <https://www.lex.uz/docs/7369703> murojaat sanasi 01.05.2026 yil

2. Всеобщая декларация прав человека 1948 г. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/

[declhr.shtml](#) murojaat sanasi 01.05.2026 yil

3. Кодекс поведения должностных лиц по поддержанию правопорядка ООН, 1979 г. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/code_of_conduct.shtml murojaat sanasi 01.05.2026 yil

4. Статус МУС, 32. Международный уголовный суд 9.6.2. Основания для освобождения от уголовной ответственности, МУС Руководство по нормам международного права, регулирующим ведение военных действий// – Москва.,– С.332 URL: https://www.icrc.org/sites/default/files/document/file_list/factsheet_icc_statute_update.pdf murojaat sanasi 01.05.2026 yil

5. Тухташева У.А. Уголовный процесс: Общая часть. Учебное пособие в 2-х частях. Часть II / Автор-составитель У.А.Тухташева. – Т., 2007. – С.281

6. Муродов Б.Б. Дастлабки терговда жиноят ишени тугатиш масалалари. Юрид. фан. номз... дис. автореферати. – Т.; 2008 –Б.12

7. Русман А.А. Прекращение уголовного дела в связи с примирением сторон на стадии предварительного расследования // Автореф. дис... кан. юрид. наук – Челябинск – 2006. – С.12-14

8. Хабарова Е.А. Прекращение уголовных дел по нереабилитирующим основаниям: система оснований и гарантии прав участников процесса. // Автореф. дис... кан. юрид. наук – Екатеринбург – 2004. – С.18

9. Уголовный Кодекс Республики Таджикистан. Общая часть раздел IV. Освобождение от уголовной ответственности и наказания. Глава 11. Освобождение от уголовной ответственности. Статья 72-75. URL: http://ncz.tj/system/files/Legislation/574_ru_0.pdf murojaat sanasi 01.05.2026 yil

10. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Таджикистан от 3 декабря 2009 года (с изменениями и дополнениями по состоянию на 19.07.2025 г. URL: https://continent-online.com/Document/?doc_id=30594304 murojaat sanasi 01.05.2026 yil

11. Уголовный Кодекс Кыргызской Республики от 2 февраля 2017 года № 19. URL: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/111527> murojaat sanasi 01.05.2026 yil

12. Уголовно-процессуальный кодекс Кыргызской Республики от 28 октября 2025 года № 129. URL: https://continent-online.com/Document/?doc_id=36639004 murojaat sanasi 01.05.2026 yil

13. Уголовный кодекс Республики Казахстан (с изменениями и дополнениями по состоянию на 03.09.2025 г.) URL: <https://online.zakon.kz/> murojaat sanasi 01.05.2026 yil

14. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан (с изменениями и дополнениями по состоянию на 03.09.2025 г.) URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000231> murojaat sanasi 01.05.2026 yil

15. Уголовный кодекс Туркменистана от 12 июня 1997 года № 222-I (с изменениями и дополнениями по состоянию на 13.11.2025 г.) URL: https://continent-online.com/Document/?doc_id=31295286 murojaat sanasi 01.05.2026 yil

16. Головки Леонид Викторович Уголовный процесс: учебник / Л.В. Головки. – Москва: Статут, 2023. – 126 с.

17. Перетьятко Н.М., Федюнин А.Э. Прекращение уголовного дела и уголовного преследования: проблемы теории и практики // Российская юстиция. – 2021. – № 7. – С. 42–47.

18. Гаджиева А.А., Караев К.С. Соотношение прекращения уголовного дела и прекращения уголовного преследования в уголовном процессе // Закон и право. – 2022. – № 9. – С. 115–120.

19. Кучеров Г.Н. Диспозитивные начала прекращения уголовного дела в современном уголовном процессе // Вестник уголовного судопроизводства. – 2020. – № 3. – С. 28–35.

20. Гриненко А.В. Уголовный процесс: учебник / А.В. Гриненко. – 9-е изд., перераб. и доп. – Москва: Норма; ИНФРА-М, 2024. – 816 с.

21. Иванов Д.В. Примирение сторон как основание прекращения уголовного дела: вопросы правоприменения // Законность. – 2021. – № 11. – С. 33–38.

22. Клещина Е.Н. Процессуальные гарантии потерпевшего при прекращении уголовного дела // Российский следователь. – 2022. – № 5. – С. 17–22.

23. O'zbekiston Respublikasi IIV huzuridagi Tergov Departamentining 21.03.2026-yildagi 18/2509-sonli ma'lumotnomasi kirish raqami № 1645. 28.03.2026-yil

YURIST AXBOROTNOMASI

3-SON

ВЕСТНИК ЮРИСТА

НОМЕР 3

LAWYER HERALD

ISSUE 3

ISSN 2181-9416

DOI JURNAL: 10.34920/2181-9416/2026/3

2026-YIL